

راهبردهای تاب‌آورسازی منابع انسانی

اسماعیل مزروعی نصرآبادی^{۱*}، غزاله جان‌نثاری^۲

۱- استادیار، گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

۲- کارشناسی ارشد، مدیریت کسب و کار، گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۴

دریافت: ۱۳۹۹/۷/۱۷

چکیده

شناسایی، کاهش و مقابله با ریسک‌های منابع انسانی برای تعالی سازمان ضروری است. هدف از این پژوهش شناسایی، تحلیل و ارائه راهبردهایی به‌منظور مقابله با ریسک‌ها در یکی از سازمان‌های دولتی استان اصفهان است. مطالعه حاضر به‌صورت آمیخته انجام شده و در این پژوهش با استفاده از روش‌های FMEA و FAAO راهبردهای تاب‌آوری ارائه شده و عدد تاب‌آوری به‌صورت کمی محاسبه شده است. جامعه آماری این پژوهش خبرگان منابع انسانی است و با توجه به محدودیت جامعه آماری تمامی کارمندان به‌عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. کلیه ریسک‌ها با استفاده از مطالعه ادبیات پژوهش و مصاحبه عمیق با خبرگان بدست آمده و در نهایت مصاحبه‌ها با روش تحلیل مضمون کدگذاری شده‌اند. در مرحله اول این پژوهش، ۳۴ ریسک شناسایی شدند و از بین آنها ۱۰ ریسک مهم‌تر انتخاب شده و راهبردهای مقابله با آنان ارائه گردید؛ سپس به‌منظور بازیابی، ۳ ریسک: ابتلا به بیماری بلندمدت، عدم رضایت شغلی کارمندان و خروج تجربه و مهارت بدون ثبت تجربه (انتقال) انتخاب و در مجموع ۹ راهبرد برای بازگشت به حالت قبل از وقوع ریسک و یا مطلوب‌تر از آن ارائه شد. میزان تاب‌آوری بخش منابع انسانی این سازمان قبل از وقوع ریسک ۰/۶۶ و بعد از وقوع ریسک ۰/۸۴ بدست آمده است.

واژه‌های کلیدی: ریسک؛ ریسک منابع انسانی؛ مدیریت ریسک؛ راهبرد؛ تاب‌آوری.

۱- مقدمه

یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر سازمان که میزان موفقیت یا شکست به آن وابسته است، بخش منابع انسانی می‌باشد؛ به عبارت دیگر منابع انسانی سرمایه‌های اصلی هر سازمان محسوب می‌شوند [۱]. دیدگاه‌های مدیران ارشد به‌عنوان تصمیم‌گیرندگان اصلی هر سازمان نسبت به عملکرد و مدیریت منابع انسانی، می‌تواند اثربخشی منابع انسانی و تأثیر آن در استراتژی سازمان را شکل دهد [۲]. از طرفی بخش قابل‌توجهی از تحقیقات مدیریت منابع انسانی رابطه مستقیم یا غیرمستقیم بین شیوه‌های مدیریت منابع انسانی و نتایج سازمان، مانند ابقا و عملکرد را نشان می‌دهد [۳]. نتایجی همچون رضایت کارمندان، اثربخشی سازمان و مشارکت گسترده جامعه نشانگر آن است که مدیریت منابع انسانی می‌تواند به سازمان و جامعه کمک کند [۴]. همچنین شیوه‌های منابع انسانی (شامل انتخاب، مدیریت عملکرد و آموزش) می‌تواند منجر به بهبود تعامل کارمندان و کسب مزایای رقابتی برای سازمان شود [۵].

اگرچه محیط‌های ناپایدار و مبهم فرصت‌هایی را برای سازمان‌ها ایجاد می‌کنند، اما تهدیداتی را نیز منجر می‌شوند که سازمان‌ها را ملزم به ابتکار و خلاقیت در نحوه برخورد با این چالش‌ها می‌کند. مطالعات نشان می‌دهد که عملکرد منابع انسانی از طریق راهبردها و همچنین رفتارهای نوآورانه کارمندان می‌تواند پاسخگویی سازمان را در برابر تغییر سریع شرایط افزایش دهد [۶]. اما نکته حایز اهمیت آن است که به‌رغم اینکه منابع انسانی مزایای زیادی دارد، اما خود نیز با ریسک‌هایی مواجه است که توجه به این ریسک‌ها و لزوم مدیریت آنها برای تعالی سازمان و جامعه ضروری است. از جمله ریسک‌های متعددی که می‌تواند در حیطه منابع انسانی وجود داشته باشد، می‌توان به ریسک شخصی (شامل اشتباهات غیرعمدی کارمندان که باعث خسارت به سازمان می‌شود)، ریسک منابع انسانی (به‌عنوان تابعی از احتمال وقوع یک رویداد منفی که در نتیجه تصمیم‌های مربوط به کارکنان بوده و شامل ریسک‌های مرتبط با برنامه‌ریزی کارمندان، انتخاب، انگیزه، ارزیابی، بهبود و اخراج یا بازنشستگی است.) و ریسک شغلی (احتمال وقوع عوارض جانبی ناشی از کار که اثرهای

منفی در سلامت کارمندان دارد.) [۷] اشاره کرد. بر اساس رتبه‌بندی جهانی ارنست و یانگ^۱، ریسک منابع انسانی جزء ده ریسک مهم است [۸]؛ به همین منظور شناسایی صحیح ریسک منابع انسانی بخشی جدایی‌ناپذیر از مدیریت آگاهانه در محیط‌های آشفته و از همه مهم‌تر مرحله کلیدی در روند مدیریت ریسک مؤثر است [۹].

پژوهش‌هایی که در این زمینه تاکنون انجام شده بیشتر در فاز شناسایی ریسک‌ها و کمتر در ارائه راهبردهایی به‌منظور مدیریت آنهاست. همچنین راهبردهایی که برای مدیریت ریسک بیان شده به‌صورت کلی و نه به تفکیک هر مورد است، برای مثال می‌توان به مقاله قلی‌پور و ابراهیمی (۱۳۹۵) اشاره کرد که در آن ریسک‌های منابع انسانی سازمان مورد بررسی، شناسایی شده، درجه وابستگی متقابل ریسک‌ها محاسبه شده و در نهایت ریسک‌ها اولویت‌بندی شده‌اند [۱۰]. در مقاله موسوی و همکاران (۱۳۹۷) به عوامل علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر به‌صورت مجزا در مورد ریسک‌های منابع انسانی پرداخته شده و در نهایت یک مجموعه راهبرد و پیامد به‌صورت کلی بیان شده‌اند [۱۱] و در مقاله جعفری و همکاران (۲۰۱۸) فقط به تعیین شاخص‌هایی که منجر به ایجاد سازمان‌های تاب‌آور می‌شوند، پرداخته شده است و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار نگرفته‌اند [۱۲]. بنابراین با بررسی مقالات به این مطلب دست می‌یابیم که تاکنون پژوهشی با مضمون شناسایی ریسک‌ها، ارائه راهبردهایی برای کنترل و مدیریت آنها به تفکیک هر مورد و همچنین پرداختن به مسئله تاب‌آوری و محاسبه عدد تاب‌آوری به لحاظ کمی برای منابع انسانی یک سازمان انجام نشده است. از آنجایی که سازمان مورد بررسی (به دلیل محرمانگی نام آن سازمان ذکر نشده است) در زمینه منابع انسانی با ریسک‌های متعددی روبروست که این ریسک‌ها منجر به کاهش بهره‌وری منابع انسانی و در نتیجه کاهش بهره‌وری سازمان شده است؛ از این رو انجام پژوهشی به‌منظور شناسایی و مدیریت ریسک‌ها در آن سازمان ضروری است. به‌همین دلیل هدف اصلی این مقاله شناسایی ریسک‌های منابع انسانی این سازمان، تحلیل آنها و ارائه راهبردهایی برای کنترل و مدیریت ریسک‌ها بوده و در نهایت به‌منظور تاب‌آور ساختن بخش منابع انسانی این سازمان، راهبردهای تاب‌آوری برای ریسک‌های با اولویت بالا ارائه و عدد تاب‌آوری نیز محاسبه شده

است. از این رو در پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها هستیم که: این سازمان در بخش منابع انسانی خود با چه ریسک‌هایی روبروست؟ میزان تاب‌آوری سازمان چقدر است؟ چه راهبردهایی به منظور تاب‌آورتر ساختن این سازمان می‌توان به کار بست؟

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در این بخش نخست به بحث ریسک منابع انسانی و مدیریت آن پرداخته شده، سپس مفهوم تاب‌آوری تبیین می‌شود. در نهایت پیشینه پژوهش در حوزه ریسک‌های منابع انسانی بیان می‌شوند.

۲-۱- ریسک منابع انسانی

سازمان‌ها در جهت دستیابی به اهداف خود ممکن است با مجموعه رخدادهایی روبه‌رو شوند که منجر به محقق نشدن اهداف و یا رسیدن به آنها با صرف زمان و هزینه بیشتر شود. از این رخدادهای با عنوان ریسک یاد می‌شود.

ریسک احتمال وقوع رخدادهایی است که ممکن است تأثیرات نامطلوبی بر عملکرد یا اهداف سازمان بگذارد [۱۳]. از طرفی کارمندان سازمان نیز با ریسک‌هایی روبه‌رو هستند؛ ریسک منابع انسانی مرتبط با ریسک برنامه و فرایندهای کارمندان سازمان است و شامل عوامل انسانی، فرهنگی و حاکمیتی است که سبب اطمینان نداشتن در محیط کسب و کار شده و می‌تواند بر عملکرد سازمان تأثیر بگذارد [۱۴ و ۱۵].

دسته‌بندی‌های مختلفی برای ریسک‌های منابع انسانی وجود دارد، در جدول ۱ به تعدادی از این دسته‌بندی‌ها اشاره شده است.

جدول ۱. ریسک‌های منابع انسانی

ریسک‌های منابع انسانی	مرجع
سلامت کارمندان، بهره‌وری، مالی، گردش شغلی، اعتبار، نوآوری، قانون و الگوی حضور و غیاب	[۴]
انتخاب و استخدام، آموزش، ارزیابی عملکرد و پاداش	[۱۶]
استخدام، آموزش و نگهداشت	[۱۷]
کارمندان (برنامه‌ریزی احتیاجات، بازاریابی و نظارت، انتخاب و استخدام و سازگاری)، استفاده از منابع انسانی (طراحی محل کار، زمان‌بندی، حفظ محیط کار، ارزیابی و انگیزه) و توسعه منابع انسانی (آموزش، ایجاد مهارت، تشویق، برنامه‌ریزی شغلی)	[۱۸]

۲-۲- مدیریت ریسک منابع انسانی

پس از شناسایی ریسک‌های احتمالی نوبت به مدیریت آن می‌رسد. مدیریت و کنترل ریسک برای حفظ بقای سازمان در محیط رقابتی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. در طول سه دهه گذشته، مفهوم مدیریت ریسک برای دولت‌ها و سازمان‌ها اهمیت پیدا کرده است، به‌گونه‌ای که چارچوب‌های مدیریت ریسک و فناوری‌های مرتبط با آن جزئی از فرایند مدیریت پروژه محسوب می‌شوند [۱۹]. مدیریت ریسک مبتنی بر اصول، چارچوب و فرایندهایی است که به‌صورت کامل یا جزئی در سازمان وجود دارد، اما ممکن است نیاز به بهبود باشد تا کارآمدتر و مؤثرتر واقع شود [۲۰].

به‌طور کلی هدف از مدیریت ریسک بهبود عملکرد با استفاده از شناسایی و ارزیابی سیستماتیک ریسک‌ها، ارائه استراتژی برای کاهش یا اجتناب از آنها و به حداکثر رساندن فرصت‌ها است [۲۱ و ۲۲]؛ اما مسئله اصلی که در بحث مدیریت ریسک با آن مواجه هستیم، غیرقابل‌پیش‌بینی بودن محیط و نبود اطلاعات معتبر برای برنامه‌ریزی و اجرا می‌باشد [۲۳]. از طرفی به‌رغم اهمیت مدیریت ریسک، در برخی سازمان‌ها شاهد آن هستیم که این موضوع اغلب توسط خبرگان منابع انسانی به‌عنوان عنصر اصلی مشارکت در سازمان‌هایی که مشغول به فعالیت هستند، دیده نمی‌شود و به این مسئله توجه کافی ندارند.

در شکل ۱ مدلی برای مدیریت ریسک منابع انسانی نشان داده شده است:

شکل ۱. مدل مدیریت ریسک منابع انسانی [۲۴]

۲-۳- تاب‌آوری

امروزه سازمان‌ها به‌منظور فایق آمدن بر چالش‌هایی که با آن روبه‌رو هستند، باید ظرفیت تاب‌آوری خود را بهبود دهند. به جهت اهمیت این موضوع، مجله بین‌المللی مدیریت منابع انسانی^۱ به بررسی نقش تاب‌آوری و فعالیت‌های مدیریت منابع انسانی در افزایش عملکرد سازمان و کارمندان در تغییرات سریع محیط کار امروز با تمرکز بر منشأ و پیامدهای آن پرداخته است [۲۵].

مفهوم تاب‌آوری تقریباً همیشه مثبت تلقی شده و با افزایش ظرفیت، حمایت اجتماعی و منابع و کاهش ریسک، سوء استفاده از اطلاعات و آسیب همراه است [۲۶]. تاب‌آوری سازمانی ظرفیت مقاومت در کنار آمدن با شرایط استرس‌زا و توانایی حفظ موقعیت و بهره‌مندی از شرایط نامطلوب را شامل می‌شود [۲۷]. به بیان دیگر تاب‌آوری به‌عنوان توانایی فرد یا سازمان برای انطباق مؤثر در مواجهه با سختی به‌منظور بازگرداندن تعادل تعریف می‌شود [۲۸].

1. The International Journal of Human Resource Management

روابط بین افراد در ایجاد سازمان‌های تاب‌آور نیز اهمیت به‌سزایی دارد. برای دستیابی به تاب‌آوری سازمانی، سیستم مدیریت منابع انسانی یک سازمان باید دانش، مهارت‌ها و توانایی‌های فردی را برای ارائه قابلیت‌های سازمانی توسعه دهد [۲۹]. مدیریت منابع انسانی نقش مهمی در مداخله‌ها دارد که می‌تواند به ارتقای تاب‌آوری فرد و در نتیجه سازمان کمک کند [۳۰]. براساس مطالعه‌ای که بوعزیز و همکاران (۲۰۱۸) انجام دادند، پنج شیوه مدیریت منابع انسانی استراتژیک (شامل: کارمندان، آموزش، مشارکت، ارزیابی عملکرد و پاداش و مزایا) بر ابعاد تاب‌آوری سازمان (شامل: استحکام، چابکی و یکپارچگی) تأثیر مثبتی دارد [۳۱].

۲-۴- محرک‌های تاب‌آوری منابع انسانی

نیروی انسانی تاب‌آور برای مدیران سازمان از اولویت بالایی برخوردار است، زیرا سازمان‌ها صرف‌نظر از اندازه و میزان موفقیت و پیشرفت آن گاهی با ریسک‌هایی روبه‌رو می‌شوند که پس از این رویدادها، تاب‌آوری چیزی است که بین بازگشت و حرکت روبه‌جلو یک سازمان و سازمان دیگر تفاوت ایجاد می‌کند. از جمله محرک‌های اساسی که بر تاب‌آوری منابع انسانی اثرگذار است می‌توان به: تغییرات جمعیتی، کوچک‌سازی سازمان و جهانی‌سازی و تغییرات تکنولوژیکی اشاره کرد [۳۲].

در حال حاضر آمار جمعیتی بسیاری از کشورهای پیشرفته به‌سرعت تغییر کرده که از جمله آنها می‌توان به فراگیر شدن تنوع سنی در محل کار اشاره کرد؛ سیاست‌های مربوط به سن نیز بر تصمیم‌های استخدام کارمندان و نحوه تعامل آنها با یکدیگر تأثیرگذار است [۳۳].

کوچک‌سازی سازمان محرک دیگری است که از آن یاد شد. در دهه ۱۹۸۰ این محرک به‌عنوان استراتژی اصلی شرکت‌ها برای بقا در شرایط نامساعد استفاده می‌شد. اگرچه برخی مطالعات نشان می‌دهد کوچک‌سازی بر کاهش هزینه‌های نیروی انسانی و سودآوری و کارایی سازمان تأثیر مثبتی دارد [۳۴]، اما در مقابل برخی دیگر از مطالعات نشان می‌دهد که کوچک‌سازی به دلیل اثرهای منفی که بر سلامت روانی و جسمی کارمندان مبنی بر نگرانی از دست دادن کار خود می‌گذارد، اثرهای مخربی بر سودآوری سازمان و روحیه کارمندان دارد [۳۵].

در نهایت محرک آخر، یعنی جهانی‌سازی و تغییرات تکنولوژیکی می‌توانند اثرهای منفی و مثبتی بر تاب‌آوری داشته باشند. این دو مورد منجر به رقابت بالایی می‌شوند که به موجب آن سازمان‌ها یا خود را با محیط‌های به‌سرعت در حال تغییر سازگار می‌کنند و یا با نادیده گرفتن آنها رقابت را از دست می‌دهند. در این راستا سازمان‌ها باید تلاش کنند تا ضمن آموزش کارمندان جدید، کارمندان ماهر خود را حفظ کنند؛ زیرا رقابت برای جذب نیروهای ماهر در سطح جهانی رخ می‌دهد. از طرف دیگر پیشرفت فناوری منجر به جایگزینی ربات‌ها به جای نیروی انسانی شده و این نگرانی را در آنها ایجاد می‌کند که ممکن است در آینده نزدیک کار خود را از دست بدهند [۳۲].

۲-۵- بررسی مطالعه‌های انجام گرفته

پیشینه پژوهش بررسی شده و عمده مطالب آنها در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. پیشینه پژوهش ریسک‌های منابع انسانی

منبع	سال پژوهش	هدف	جامعه آماری	ریسک‌های شناسایی شده	روش تجزیه و تحلیل
[۳۶]	۱۳۹۵	شناسایی، تحلیل و سنجش ریسک‌های منابع انسانی	یکی از سازمان‌های شرکت برق	دیدگاه‌های کارکنان نسبت به واحد منابع انسانی، سرمایه‌های انسانی، زمینه‌ای منابع انسانی، عملیاتی منابع انسانی، ریسک‌های فردی متخصصین منابع انسانی	مصاحبه فاز اول: تحلیل تم پرسش‌نامه فاز اول: اندازه‌گیری مدل معادلات ساختاری و نرم‌افزار Lisrel پرسش‌نامه فاز دوم: دیمتل فازی سنجش فاز سوم: مشابهت فازی
[۱۰]	۱۳۹۵	شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط با ابعاد اصلی ریسک‌های منابع انسانی و ارائه	سه سازمان مطرح در صنعت برق	دیدگاه‌های کارکنان نسبت به واحد منابع انسانی، سرمایه‌های انسانی، زمینه‌ای منابع انسانی، عملیاتی منابع انسانی، ریسک‌های فردی	مصاحبه: تحلیل تم و نرم‌افزار QSR Nvivo

منبع	سال پژوهش	هدف	جامعه آماری	ریسک‌های شناسایی شده	روش تجزیه و تحلیل
		چارچوب بر اساس ماهیت ریسک و کانون توجه برای دسته‌بندی آنها		متخصصین منابع انسانی	
[۱۱]	۱۳۹۶	شناسایی ریسک‌های منابع انسانی، تحلیل و سنجش و اولویت‌بندی	یکی از سازمان‌های شرکت برق	سرمایه‌های انسانی، عملیاتی منابع انسانی، دیدگاه‌های کارکنان نسبت به واحد منابع انسانی، ریسک‌های فردی متخصصین منابع انسانی	مصاحبه: تحلیل تم تحلیل: دیمتل فازی سنجش: مشابهت فازی
[۱۲]	۱۳۹۷	شناسایی عوامل علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر و پیامدهای مدیریت ریسک منابع انسانی و ارائه مدلی برای آن در سازمان‌های دولتی با استفاده از رویکرد نظریه داده بنیاد	نامشخص	از دست دادن کارکنان کلیدی، کاهش انگیزه، تنزل شایستگی‌ها و قابلیت‌ها، ترک خدمت کارکنان، روان‌شناختی، منسوخ شدن دانش و مهارت، رفتارهای غیراخلاقی، گزینش و کارمندایی، دیدگاه‌ها و نگرش‌ها	مصاحبه عمیق: نرم‌افزار Atlas.ti و کدگذاری باز، محوری و انتخابی
[۱۶]	۲۰۱۴	بررسی نقش شیوه‌های مدیریت منابع انسانی، رضایت شغلی و اهداف تعهد سازمانی کارکنان شاغل در سازمان‌های خصوصی ترکیه	کارمندان شاغل در بخش خصوصی کشور ترکیه	جذب و استخدام، آموزش و توسعه، حقوق و مزایا، ارزیابی عملکرد، رضایت شغلی، تعهد سازمانی	پرسش‌نامه: همبستگی و تحلیل رگرسیون
[۳۷]	۲۰۱۷	شناسایی، تجزیه و تحلیل و اولویت‌بندی	بیمارستان دکتر مجیبیان یزد	۲۲ ریسک منابع انسانی در بیمارستان شناسایی شده که ۵ تا از اولویت‌دارترین آنها	روش FMEA

منبع	سال پژوهش	هدف	جامعه آماری	ریسک‌های شناسایی شده	روش تجزیه و تحلیل
		ریسک‌های منابع انسانی و ارائه راهکار برای کاهش یا کنترل آنها		عبارت است از: عدم اجرای دستورالعمل‌های خون، اشتباه در دوز دارو، عدم آموزش کافی برای بیمار، عدم تفکیک زیاده‌های عفونی و غیر عفونی، عدم تعیین گروه خونی بیماران نیازمند به جراحی	
[۸]	۲۰۱۷	مدیریت ریسک‌های منابع انسانی در ۵ مرحله: آماده‌سازی، تحلیل، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی و کنترل	-	ریسک‌های مربوط به برنامه‌ریزی و بازاریابی پرسنل، روابط، شرایط و محافظت، محرکات، آموزش و توسعه، ارزیابی افراد، توسعه اجتماعی، ساختار سازمانی ناکارآمد، امنیتی و قانونی، امنیت اطلاعات	از روش خاصی استفاده نشده، فقط توضیحاتی راجع به ۵ فاز بیان شده است.
[۱]	۲۰۱۸	ارائه زنجیره اسپیی ای-مارکوف ^۱ برای پیش‌بینی ریسک‌های منابع انسانی	-	تأثیر سازمان، سرپرستی و نظارت نامطمئن، پیش‌زمینه‌های نامطمئن برای اقدامات، اقدامات نامطمئن، تأثیرات اضطراری	تجزیه و تحلیل تنظیم جفتی ^۲
[۳۸]	۲۰۱۸	تعیین شاخص‌های ایجاد سازمان تاب‌آور	۲۳ نفر از خبرگان در پالایشگاه و بعضی از دانشگاه‌ها	تعهد مدیریتی، سیستم مدیریت عملکرد، جریان اطلاعات / ارتباطات، فرهنگ مشارکتی، سیستم مدیریت خطا، آموزش، آمادگی، انعطاف‌پذیری، فرهنگ نوآوری، مدیریت تغییر، مدیریت منابع انسانی	مصاحبه: تحلیل محتوا

1. SPA-Markov
2. Set pair analysis

با مرور مقالات بالا نکته‌های زیر قابل ملاحظه است:

- ۱- در مقاله‌های کار شده راهبردها شناسایی شده‌اند، اما راهبردهای مقابله و بازیابی در منابع انسانی تاکنون کار نشده است.
  - ۲- رویکرد فقط شناسایی راهبرد بوده و بحث تاب‌آوری در بخش منابع انسانی به صورت جزئی و کمی مطرح نشده است.
- از این رو در این مقاله ضمن شناسایی، ارزیابی و تحلیل ریسک‌ها به روش کمی، راهبردهای تاب‌آوری برای بخش منابع انسانی ارائه شده و عدد تاب‌آوری نیز به دست آمده است.

۳- روش شناسی پژوهش

این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-پیمایشی است و به صورت ترکیبی (آمیخته) انجام شده است. در فاز شناسایی ریسک‌ها از روش کیفی و در فاز ارزیابی ریسک‌ها و محاسبه عدد تاب‌آوری از روش تحقیق کمی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش در هر ۲ فاز، خبرگان مرتبط با حیطه منابع انسانی می‌باشد و با توجه به محدودیت جامعه آماری، با تمامی خبرگان مصاحبه عمیق انجام شده است.

در این پژوهش نخست با مرور ادبیات پژوهش و مقاله‌های مرتبط و اسناد موجود در سازمان و همچنین مصاحبه با خبرگان، ریسک‌ها شناسایی گردید و از نظرات کلیه افراد که ۷ نفر بودند برای تکمیل شناسایی ریسک‌ها استفاده شد. اطلاعات جمعیت‌شناختی این افراد به شرح جدول ۳ است:

جدول ۳. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان

کد مصاحبه‌شونده	جنسیت	تحصیلات	سابقه کاری	پست سازمانی
P ₁	مرد	کارشناسی ارشد	۲۸	مدیر دفتر آموزش
P ₂	زن	کارشناسی	۱۲	کارشناس برنامه‌ریزی منابع انسانی
P ₃	زن	کارشناسی ارشد	۲۹	مدیر امور کارکنان و رفاه
P ₄	مرد	کارشناسی ارشد	۵	کارشناس بازنشستگی
P ₅	زن	کارشناسی ارشد	۱۷	کارشناس مسئول تعالی و بهره‌وری
P ₆	مرد	کارشناسی	۲۸	رئیس گروه دفتر سازماندهی و بهبود روش‌ها
P ₇	مرد	کارشناسی ارشد	۶	کارشناس سازماندهی و تشکیلات (طبقه‌بندی مشاغل)

در ادامه تحلیل مصاحبه‌ها با روش تحلیل مضمون (تحلیل تم) انجام شده است؛ در ابتدا مصاحبه‌ها به‌منظور شناسایی کدهای اولیه تحلیل شد، سپس این کدها در قالب مضامین سطح بالاتر دسته‌بندی شدند و در نهایت به‌منظور اعتبارسنجی مصاحبه‌ها اقدامات زیر انجام شده است:

- تکنیک مثلث‌سازی: از چندین منبع برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده تا بر سوگیری‌های ذاتی که ناشی از به کارگرفتن یک مشاهده‌گر یا یک روش در مطالعات است، غلبه شود.
- بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان: بعد از کدگذاری مصاحبه‌ها، مصاحبه‌ها به افراد مصاحبه‌شونده ارجاع شد تا کدهای استخراج شده تأیید شود.
- تکرار روبه پژوهش و تکرار نتیجه‌گیری: مصاحبه‌ها به دقت ارزیابی و تحلیل شده و به شکل مکتوب درآمده است.

در مرحله بعد، ریسک‌های شناسایی شده بر اساس روش تجزیه و تحلیل حالات خرابی و اثرهای آن^۱ و با کمک ابزار پرسش‌نامه بر اساس پارامترهای شدت اثر ریسک^۲، احتمال وقوع^۳ و قدرت تشخیص^۴ که بر مبنای طیف ۱۰ نقطه‌ای لیکرت برای این سازمان بومی سازی شده،

1. Failure Mode & Effects Analysis (FMEA)
2. Severity
3. Probability of Occurrence
4. Probability of Discovery

به‌عنوان ورودی‌های این روش ارزیابی شدند. لازم به ذکر است که FMEA روشی سیستماتیک است که به دلایلی همچون: شناسایی و اولویت‌بندی حالات بالقوه خرابی در سیستم، تعریف و اجرای اقداماتی به‌منظور حذف یا کاهش میزان وقوع حالات بالقوه خرابی و ثبت نتایج تحلیل‌های انجام شده به‌منظور فراهم کردن مرجعی کامل برای حل مشکلات در آینده به کار می‌رود. از آنجایی‌که با استفاده از روش FMEA می‌توان به بررسی تمام ریسک‌هایی که ممکن است برای یک سیستم رخ دهد، پرداخت و به نوعی می‌توان گفت که FMEA روشی تحلیلی و متکی بر اصل پیشگیری قبل از وقوع است [۳۹]. بنابراین این روش باتوجه به تاریخچه قدیمی که دارد هنوز موردتوجه است و از این روش می‌توان برای برنامه‌های بهبود مستمر در سازمان استفاده کرد. از طرف دیگر روش FMEA در موارد بسیاری استفاده شده اما در تاب‌آورسازی منابع انسانی تاکنون این روش استفاده نشده است.

پس از تعیین سه پارامتر روش FMEA (یعنی احتمال وقوع، شدت اثر و قدرت تشخیص) برای هر کدام از ریسک‌های شناسایی شده، عدد اولویت ریسک^۱ که حاصل ضرب این سه پارامتر است، برای هر ریسک محاسبه شد. بعد از محاسبه RPN، مطابق با قانون پارتو ۲۰-۳۰ درصد از ریسک‌ها با بالاترین مقادیر RPN انتخاب شده تا راهبردهای مقابله با این ریسک‌ها برای پیشگیری از وقوع آنها ارائه شود [۳۹].

در گام بعد، به‌منظور تجزیه و تحلیل ریسک بعد از وقوع از روش تجزیه و تحلیل خرابی بعد از وقوع^۲ استفاده می‌شود. روش‌هایی که برای بررسی ریسک‌ها استفاده می‌شوند، اغلب بر مبنای پیشگیری از وقوع ریسک هستند، اما در دنیای واقعی تعداد زیادی از ریسک‌ها رخ می‌دهند که از قبل در مورد آنها اطلاعی وجود ندارد و لازم است بعد از وقوع آنها بررسی شوند؛ از این رو روش FAAO به‌عنوان روشی که بعد از وقوع ریسک به تجزیه و تحلیل آن می‌پردازد در نظر گرفته می‌شود [۳۹]. این روش از سه پارامتر زمان بازیابی^۳، هزینه بازیابی^۴ و کیفیت بازیابی^۵ تشکیل شده است که چنانچه بازیابی از ریسک بسیار مشکل و نیاز به زمان

1. Risk Priority Number (RPN)
2. Failure Analysis After Occurrence (FAAO)
3. Recovery time
4. Recovery cost
5. Recovery quality

زیاد و هزینه خیلی زیادی داشته باشد مقادیر زمان و هزینه بازیابی عددهای بالا و اگر بازیابی در زمان کوتاه و یا هزینه پایین انجام شود مقادیر مربوط به آنها عددهای پایین منظور می‌شود. همچنین اگر کیفیت بازیابی خیلی بیشتر از قبل از ریسک باشد عدد پایین و برعکس آن عدد بالا لحاظ می‌شود.

در ادامه پژوهش، دوباره همان ۳۰ درصد از ریسک‌ها که بالاترین عدد RPN را در مرحله قبل داشتند، انتخاب و سه معیار زمان بازیابی، هزینه بازیابی و کیفیت بازیابی برای آنها تعیین می‌شود. بعد از مشخص شدن پارامترهای ذکر شده برای هرکدام از ریسک‌های انتخاب شده در این مرحله، با استفاده از روش FAAO عدد اولویت ریسک که حاصل ضرب این سه پارامتر (زمان بازیابی، هزینه بازیابی و کیفیت بازیابی) است، به دست می‌آید. سپس مجدد مطابق با قانون پارتو ۳۰ درصد از ریسک‌هایی که در این مرحله RPN بالاتری دارند، انتخاب و راهبردهای بازیابی برای بعد از وقوع ریسک و برگشت به حالت قبل ارائه می‌شود. در نهایت راهبردهای مقابله و بازیابی ارائه شده بر اساس رابطه (۱) ارزیابی شده تا عدد تاب‌آوری سازمان برای قبل از وقوع ریسک و بعد از وقوع ریسک مشخص شود.

$$RI = \left(\frac{\sum_{i=1}^m Si}{10Ni} \right) \times \left(\frac{\sum_{j=1}^n Sj}{10Nj} \right) \times \left(\frac{\sum_{z=1}^p Sz}{10Nz} \right) \quad \text{رابطه (۱)}$$

در زمان قبل از وقوع ریسک: S_i راهبردهای تاب‌آوری مربوط به پارامتر «احتمال وقوع ریسک»، S_j راهبردهای تاب‌آوری مربوط به پارامتر «شدت اثر»، S_z راهبردهای تاب‌آوری مربوط به پارامتر «قدرت تشخیص» و N تعداد راهبردهای تاب‌آوری مربوط به هر پارامتر تاب‌آوری می‌باشد. در زمان بعد از وقوع ریسک: S_i ، S_j و S_z به ترتیب مربوط به زمان بازیابی، هزینه بازیابی و کیفیت بازیابی و N تعداد راهبردهای تاب‌آوری مربوط به هر پارامتر تاب‌آوری می‌باشد [۳۹].

به‌طور خلاصه الگوی کلی پژوهش در قالب شکل ۲ نشان داده شده است.

شکل ۲. گام‌های فرایند پژوهش

۴- یافته‌های پژوهش

شناسایی ریسک‌ها از طریق مرور ادبیات پژوهش و مصاحبه با خبرگان این سازمان انجام شده است. پس از بررسی مصاحبه‌ها و تبادل نظر با افراد، از ۵۱ ریسکی که از ادبیات شناسایی شده بود، ۳۵ تا از آنها رد و ۱۸ ریسک جدید که متناسب با شرایط این سازمان بود به آنها اضافه شد. در مجموع ۳ مقوله، ۱۰ مفهوم و ۳۴ کد به شرح جدول ۴ شناسایی شد.

جدول ۴. مقوله، مفهوم و کدهای شناسایی شده مرتبط با ریسک منابع انسانی

مقوله	مفهوم	کد
فرایند استخدام، نگهداشت و بازنشستگی	استخدام / جذب	۱- عدم تطابق فرد استخدام شده با نیاز
		۲- انصراف افراد استخدام شده
		۳- استخدام بانوان باردار
		۴- سهمیه‌بندی (ترجیح روابط بر ضوابط)
		۵- کنترل مدارک اجباری برای استخدام
	نگهداشت	۶- عدم رضایت شغلی کارمندان
		۷- عدم امنیت شغلی
		۸- عدم انگیزه جهت کار
		۹- اجرای قوانین نامناسب
		۱۰- عدم حقوق و مزایای مکفی
		۱۱- عدم توجه به گردش شغلی
		۱۲- کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی
		۱۳- غیبت غیرموجه کارمندان
		۱۴- غیبت زیاد
بازنشستگی / اخراج	۱۵- عدم اجرای مناسب قوانین و مقررات در بازنشستگی	
	۱۶- تغییرات قوانین و روش‌های اجرای بازنشستگی	
	۱۷- تفاوت زیاد حقوق بازنشستگی و شاغل بودن	
	۱۸- نداشتن مزایای مکفی در بازنشستگی	
	۱۹- خروج تجربه و مهارت بدون ثبت تجربه (انتقال)	
سلامت	جسمانی	۲۰- صدمات جسمی و مالی در مأموریت‌های کاری
		۲۱- ابتلا به بیماری بلندمدت
	روانشناختی	۲۲- مشکلات جسمانی ناشی از پشت میز نشینی و کار با کامپیوتر
آموزش	نیازسنجی آموزشی	۲۳- تنش‌های عصبی و استرس
		۲۴- کامل نبودن نیازها
		۲۵- به موقع نبودن نیازسنجی
	تهیه برنامه / تقویم آموزشی	۲۶- عدم اولویت‌بندی درست نیازها
		۲۷- پوشش ندادن تمام نیازسنجی‌های با اولویت / محدودیت بودجه
		۲۸- عدم برنامه‌ریزی / به موقع نبودن تدوین تقویم
		۲۹- کامل نبودن تقویم آموزشی
۳۰- عدم آگاهی کارمندان به‌طور دقیق از تقویم آموزشی		

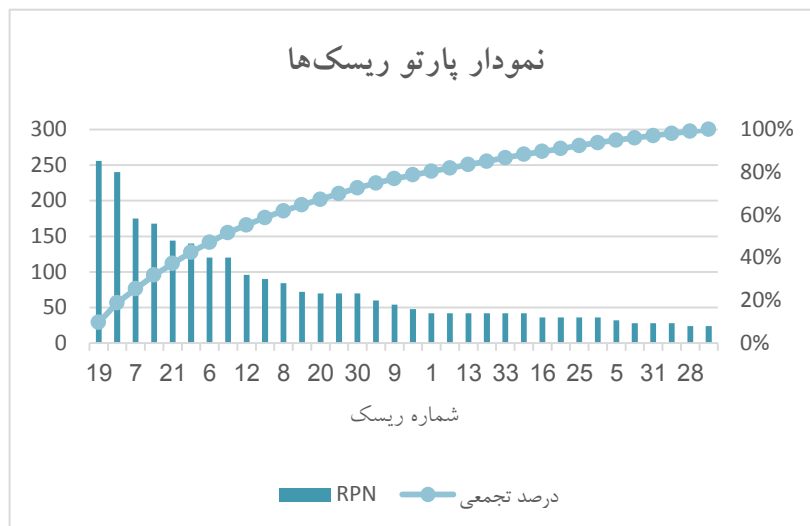
مقوله	مفهوم	کد
	اجرای دوره‌های با برنامه / موردی	۳۱- عدم برگزاری دوره
		۳۲- عدم برگزاری به موقع دوره
		۳۳- نامناسب بودن برگزاری دوره
	کنترل اثربخشی	۳۴- اثربخش نبودن آموزش‌ها

پس از شناسایی ریسک‌ها، برای هر کدام از آن‌ها سه پارامتر احتمال وقوع، قدرت تشخیص و شدت اثر مربوط به روش FMEA با استفاده از ابزار پرسش‌نامه مشخص شد و از حاصل ضرب این سه پارامتر مقدار RPN برای هر ریسک به دست آمد که در جدول ۵ بیان شده است؛ سپس مطابق با قانون پارتو ۳۰ درصد ریسک‌ها که بالاترین مقدار RPN را دارا هستند، به عنوان خروجی‌های روش FMEA جهت انجام اقدام‌های اصلاحی انتخاب شدند. در شکل ۳ نمودار پارتو ریسک‌ها به ترتیب اولویت از بیشتر به کمتر آورده شده است.

رابطه (۲) $RPN = \text{قدرت تشخیص} \times \text{شدت اثر} \times \text{احتمال وقوع}$

جدول ۵. مقادیر RPN ریسک‌های بیان شده در جدول ۴

شماره ریسک	۱۹	۴	۷	۱۸	۲۱	۳	۶	۱۷	۱۲	۱۰	۸	۲۲
RPN	۲۵۶	۲۴۰	۱۷۵	۱۶۸	۱۴۴	۱۴۰	۱۲۰	۱۲۰	۹۶	۹۰	۸۴	۷۲
شماره ریسک	۲۰	۱۱	۳۰	۲۳	۹	۱۵	۱	۲	۱۳	۱۴	۳۳	۳۴
RPN	۷۰	۷۰	۷۰	۶۰	۵۴	۴۸	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲
شماره ریسک	۱۶	۲۴	۲۵	۲۶	۵	۲۷	۳۱	۳۲	۲۸	۲۹		
RPN	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۲	۲۸	۲۸	۲۸	۲۴	۲۴		

شکل ۳. نمودار پارتو ریسک‌ها در روش FMEA

در مرحله بعد بر اساس جدول ۶، برای ۳۰ درصد از ریسک‌های اولویت‌دار (که ۱۰ ریسک: خروج تجربه و مهارت بدون سهمیه‌بندی، عدم امنیت شغلی، نداشتن مزایای مکفی در بازنشستگی، ابتلا به بیماری بلندمدت، استخدام بانوان باردار، عدم رضایت شغلی، تفاوت زیاد حقوق بازنشستگی و شاغل بودن، کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی و نداشتن حقوق و مزایای مکفی را شامل می‌شود). علل بالقوه و اثرهای بالقوه ریسک شناسایی شد.

جدول ۶: علل بالقوه و اثرهای بالقوه ریسک برای ۱۰ ریسک اولویت‌دار

حاصل از روش FMEA

ریسک	علل بالقوه ریسک	اثرهای بالقوه ریسک
خروج تجربه و مهارت بدون ثبت	عدم استفاده از مهارت افراد باتجربه پیش از بازنشستگی	کاهش بهره‌وری سازمان
سهمیه‌بندی	نامناسب بودن فرایند استخدام بالادستی	عدم بهره‌وری و تأثیر نامطلوب
عدم امنیت شغلی	نامناسب بودن وضعیت قراردادی	عدم فعالیت نامناسب، نارضایتی شغلی
نداشتن مزایای مکفی در بازنشستگی	قوانین نامناسب صندوق‌های بازنشستگی	عدم تمایل به بازنشستگی
ابتلا به بیماری بلندمدت	نامناسب بودن شرایط کاری	کاهش بهره‌وری و سودآوری

ریسک	علل بالقوه ریسک	اثرهای بالقوه ریسک
استخدام بانوان باردار	عدم آگاهی در هنگام استخدام	عدم حضور به موقع در سازمان
عدم رضایت شغلی	نامناسب بودن وضعیت رفاهی و مزایای کارکنان	عدم انگیزه و کاهش بهره‌وری
تفاوت زیاد حقوق بازنشستگی و شاغل بودن	قوانین نامناسب صندوق‌های بازنشستگی	عدم تمایل به بازنشستگی
کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی	عدم فرایند استخدام به شیوه صحیح / عدم برگزاری دوره‌های آموزشی	کاهش بهره‌وری و رشد اقتصادی
نداشتن حقوق و مزایای مکفی	عدم تناسب حرفه و درآمد / کمبود بودجه	کاهش بهره‌وری و نارضایتی منابع انسانی

و در نهایت برای این ۱۰ ریسک با استفاده از مصاحبه با خبرگان پژوهش، راهبردهای مقابله ارائه شد. در جدول ۷ راهبردهای تاب‌آوری قبل از وقوع ریسک برای ۱۰ ریسکی که اولویت بالایی دارند، ارائه شده است.

جدول ۷. راهبردهای منتخب تاب‌آوری قبل از وقوع ریسک

ریسک	RPN	راهبرد
۱- استخدام بانوان باردار	۱۴۰	شناسایی هنگام مصاحبه و استفاده نکردن تا حد امکان از این افراد، لحاظ کردن تست بارداری در آزمایش‌های آغاز استخدام
۲- سهمیه‌بندی	۲۴۰	نظارت شدید بر نحوه گزینش افراد از روش آزمون و مصاحبه، تدوین و نظارت بر اجرای نظام‌نامه‌های استخدام و نگهداشت منابع انسانی
۳- عدم رضایت شغلی	۱۲۰	فرم‌های اندازه‌گیری رضایت‌مندی شغلی کارمندان (سالیانه)، بسترسازی برای افزایش رضایت شغلی
۴- عدم امنیت شغلی	۱۷۵	بررسی قراردادهای و اندازه‌گیری رضایت‌مندی شغلی، افزایش سرعت در تغییر وضعیت قراردادهای بر اساس ضوابط (نمونه: تغییر وضعیت قراردادهای پیمانی به رسمی)
۵- ابتلا به بیماری بلندمدت	۱۴۴	بررسی وضعیت سلامت کارمندان به صورت سالیانه، تحلیل و پیگیری نتایج و اعلام آن‌ها به کارمندان، لحاظ نمودن عدم همکاری و حضور کارمندان در معاینه‌های دوره‌ای در ارزیابی شغلی سالیانه آنها
۶- عدم حقوق و مزایای مکفی	۹۰	تناسب شغل با شاغل، تطابق نسبی حقوق و مزایای شغلی با شاغل، ایجاد انگیزه از طریق مزایای متغیر به تناسب عملکرد

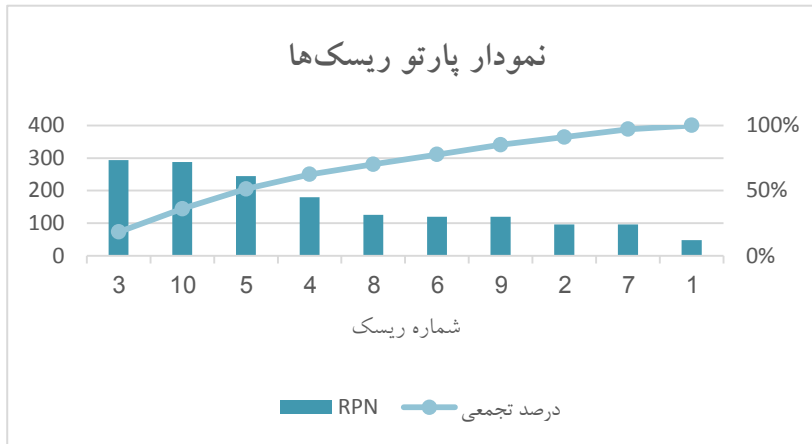
راهبرد	RPN	ریسک
برگزاری دوره‌های آموزشی به خصوص دوره‌های آغاز استخدام، تطبیق شرایط احراز شغل با شاغل هنگام استخدام (لحاظ کردن این تطابق در امتیازهای شغلی فرد)، استفاده از سیستم‌های مدیریت دانش و ثبت تجربه‌ها	۹۶	۷- کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی
استفاده از سازوکارهای یکسان‌سازی شرایط پرداخت	۱۲۰	۸- تفاوت زیاد حقوق بازنشستگی و شاغل بودن
کنترل مراجع قانون‌گذار، ایجاد تسهیلات موردنیاز بازنشستگان، همسان‌سازی پرداخت‌ها در صندوق‌های مختلف بازنشستگی	۱۶۸	۹- نداشتن مزایای مکفی در بازنشستگی
استفاده از برنامه‌ریزی صحیح منابع انسانی، استفاده از افراد با تجربه در آستانه بازنشستگی جهت برگزاری دوره‌های آموزشی به‌عنوان مدرس	۲۵۶	۱۰- خروج تجربه و مهارت بدون ثبت

سپس به‌منظور شناسایی راهبردهای تاب‌آوری برای بعد از وقوع ریسک، از روش FAAO استفاده می‌شود. ۱۰ ریسکی که بالاترین مقادیر RPN را داشتند و در جدول ۷ نشان داده شده‌اند، به‌عنوان ورودی‌های روش FAAO در نظر گرفته می‌شوند. برای هر کدام از این ۱۰ ریسک، سه پارامتر زمان بازیابی، هزینه بازیابی و کیفیت بازیابی مربوط به روش FAAO با استفاده از پرسش‌نامه و نظر خبرگان مشخص شد و از حاصل ضرب این سه پارامتر مقدار RPN برای هر ریسک به‌دست آمد که در جدول ۸ بیان شده است. سپس براساس قانون پارتو ۳۰ درصد ریسک‌ها که بالاترین مقدار RPN را دارند، به‌عنوان خروجی‌های روش FAAO جهت انجام اقدامات بازیابی انتخاب شده‌اند. در شکل ۴ نمودار پارتو ریسک‌ها به ترتیب اولویت از بیشتر به کمتر آورده شده است.

$$\text{رابطه (۳)} \quad RPN = \text{کیفیت بازیابی} \times \text{هزینه بازیابی} \times \text{زمان بازیابی}$$

جدول ۸. مقادیر RPN ریسک‌های بیان شده در جدول ۷

شماره ریسک	۳	۱۰	۵	۴	۸	۶	۹	۲	۷	۱
RPN	۲۹۴	۲۸۸	۲۴۵	۱۸۰	۱۲۶	۱۲۰	۱۲۰	۹۶	۹۶	۴۸

شکل ۴. نمودار پارتو ریسک‌ها در روش FAAO

در نهایت برای ۳۰ درصد از ریسک‌های اولویت‌دار (که ۳ ریسک: ابتلا به بیماری بلندمدت، عدم رضایت شغلی و خروج تجربه و مهارت بدون ثبت آن را شامل می‌شود). با استفاده از مصاحبه با خبرگان پژوهش، راهبردهای بازبایی ارائه شد. در جدول ۹ راهبردهای تاب‌آوری بعد از وقوع ریسک برای ۳ ریسکی که اولویت بالایی دارند، ارائه شده است.

جدول ۹. راهبردهای تاب‌آوری بعد از وقوع ریسک

راهبرد	RPN	ریسک
عقد قرارداد با مراکز پزشکی تخصصی، پیگیری درمان شخص مبتلا به بیماری، اختصاص تسهیلات ویژه به افراد مبتلا	۲۴۵	ابتلا به بیماری بلندمدت
رعایت عدالت در مسیر ارتقای شغلی کارمندان، استفاده صحیح از مکانیزم‌های تشویق، انگیزش و ارتقا	۲۹۴	عدم رضایت شغلی کارمندان
شناسایی افراد باتجربه قبل از بازنشستگی، آموزش ثبت تجارب به کلیه کارمندان، استفاده از نرم‌افزار ثبت تجارب و مدیریت دانش، لحاظ کردن امتیاز ثبت تجارب و دانش به‌عنوان امتیاز شغلی فرد	۲۸۸	خروج تجربه و مهارت بدون ثبت تجربه (انتقال)

در نهایت در این مقاله ۲۳ راهبرد برای قبل از وقوع ریسک و ۹ راهبرد برای بعد از وقوع ریسک مشخص شد. در مجموع ۳۲ راهبرد شناسایی شد که به پارامترهای احتمال وقوع ریسک، قدرت تشخیص، شدت اثر، سرعت بازبایی، کیفیت بازبایی و هزینه بازبایی تخصیص

داده شد و به تأیید نظر خبرگان رسید که در جدول ۱۰ قابل ملاحظه است. مبنای تخصیص راهبردها نیز بر مبنای بیشترین ارتباط به هر کدام از پارامترها بوده است. همچنین لازم به ذکر است که پارامترهای تاب‌آوری برای قبل از وقوع ریسک: ۱- احتمال وقوع؛ ۲- قدرت تشخیص و ۳- شدت اثر ریسک است و برای بعد از وقوع ریسک: ۱- زمان بازیابی؛ ۲- کیفیت بازیابی و ۳- هزینه بازیابی می‌باشد.

جدول ۱۰. پارامترها و راهبردهای تاب‌آوری

پارامترهای تاب‌آوری	راهبرد تاب‌آوری
احتمال وقوع ریسک	شناسایی افراد باردار هنگام مصاحبه و عدم استفاده حتی الامکان از این افراد
	لحاظ نمودن تست بارداری در آزمایش‌های آغاز استخدام
	بررسی وضعیت سلامت کارمندان به صورت سالیانه
	تطابق نسبی حقوق و مزایای شغل با شاغل
	برگزاری دوره‌های آموزشی به خصوص دوره‌های آغاز استخدام
	رعایت عدالت در مسیر ارتقای شغلی کارمندان
قدرت تشخیص	لحاظ نمودن امتیاز ثبت تجارب و دانش به عنوان امتیاز شغلی فرد
	نظارت شدید بر نحوه گزینش افراد از طریق آزمون و مصاحبه
	تحلیل و پیگیری نتایج و اعلام آن‌ها به کارمندان
	استفاده از سیستم‌های مدیریت دانش و ثبت تجارب
شدت اثر ریسک	کنترل مراجع قانون‌گذار
	تدوین و نظارت بر اجرای نظام‌نامه‌های استخدام و نگهداشت
	لحاظ نمودن عدم همکاری و حضور کارمندان در معاینات دوره‌ای در ارزیابی شغلی سالیانه آن‌ها
	تناسب شغل با شاغل
	تطبیق شرایط احراز شغل با شاغل هنگام استخدام (لحاظ نمودن این تطابق در امتیازهای شغلی فرد)
	استفاده از سازوکارهای یکسان‌سازی شرایط پرداخت
زمان بازیابی	همسان‌سازی پرداخت‌ها در صندوق‌های مختلف بازنشستگی
	ایجاد تسهیلات موردنیاز بازنشستگان
	افزایش سرعت در تغییر وضعیت قراردادهای بر اساس ضوابط (نمونه: تغییر وضعیت قراردادهای پیمانی به رسمی)

پارامترهای تاب‌آوری	راهِبرد تاب‌آوری
کیفیت بازیابی	عقد قرارداد با مراکز پزشکی تخصصی
	استفاده از نرم‌افزار ثبت تجارب و مدیریت دانش
	فرم‌های اندازه‌گیری رضایت‌مندی شغلی کارمندان (سالانه)
	بررسی قراردادهای و اندازه‌گیری رضایت‌مندی شغلی
	استفاده از برنامه‌ریزی صحیح منابع انسانی
	پیگیری درمان شخص مبتلا به بیماری
	استفاده صحیح از مکانیزم‌های تشویق، انگیزش و ارتقا
	شناسایی افراد با تجربه قبل از بازنشستگی
	آموزش ثبت تجارب به کلیه کارمندان
	بسترسازی برای افزایش انگیزش شغلی
	ایجاد انگیزه از طریق مزایای متغیر به تناسب عملکرد
	استفاده از افراد با تجربه در آستانه بازنشستگی جهت برگزاری دوره‌های آموزشی به‌عنوان مدرس
هزینه بازیابی	اختصاص تسهیلات ویژه به افراد مبتلا

پس از شناسایی و تخصیص راهبردها به پارامترهای تاب‌آوری، عدد تاب‌آوری مربوط به ریسک‌های منابع انسانی این سازمان براساس رابطه شماره ۱ برای قبل از وقوع ریسک و بعد از وقوع ریسک محاسبه شد. عدد تاب‌آوری در بازه ۰ و ۱ است و هرچه به ۱ نزدیک‌تر باشد نشان از تاب‌آوری سازمان می‌باشد.

عدد تاب‌آوری برای زمان قبل از وقوع ریسک ۰,۶۶ و برای بعد از وقوع ریسک ۰/۸۴ به‌دست آمده است.

۵- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر شناسایی ریسک‌های منابع انسانی یکی از سازمان‌های دولتی اصفهان، تحلیل آن‌ها و تعیین ریسک‌های اولویت‌دار جهت ارائه راهبردهای مقابله و بازیابی برای آنها به‌منظور تاب‌آورسازی منابع انسانی است. به همین منظور ابتدا ۳۴ ریسک شناسایی شده و به‌طور کلی در مقوله‌های: ۱- فرایند استخدام، نگهداشت و بازنشستگی، ۲- سلامت و ۳- آموزش دسته‌بندی شد. سپس با روش FMEA عدد اولویت برای هر کدام از ریسک‌ها به‌دست آمد و ۳۰ درصد از ریسک‌هایی که عدد اولویت بالاتری داشتند برای ارائه راهبردهای مقابله پیش از وقوع ریسک انتخاب شده و راهبردهای لازم ارائه شد. در مرحله بعد همان ریسک‌های انتخاب شده برای ارائه راهبردهای مقابله، انتخاب و با استفاده از روش FAO عدد اولویت برای هر کدام از ریسک‌ها محاسبه شد؛ مجدد ۳۰ درصد از ریسک‌هایی که عدد اولویت بالایی داشتند برای ارائه راهبردهای بازیابی پس از وقوع ریسک انتخاب شده و راهبردهای لازم ارائه شد. در نهایت راهبردها به پارامترهای تاب‌آوری (برای قبل از وقوع ریسک: احتمال وقوع، قدرت تشخیص و شدت اثر و برای بعد از وقوع ریسک: زمان بازیابی، هزینه بازیابی و کیفیت بازیابی) تخصیص داده شد و عدد تاب‌آوری برای قبل و بعد از وقوع ریسک محاسبه شد.

یافته‌های این پژوهش در شناسایی ریسک‌های مربوط به استخدام، نگهداشت و آموزش تا حد زیادی همسو با مقالات کوک و همکاران (۲۰۱۴) و هوانگ و همکاران (۲۰۱۷) است و یا در ریسک توجه به گردش شغلی همسو با مقاله بکر و اسمیت (۲۰۱۶) است [۱۶، ۱۷ و ۴]. همچنین ریسک‌هایی مانند عدم برخورداری از مهارت‌های ادراکی، انسانی و فنی که در مقاله ابراهیمی و قلی‌پور (۱۳۹۵)، قلی‌پور و ابراهیمی (۱۳۹۵) و ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۶) اشاره شده، در این پژوهش نیز با عنوان ریسک‌هایی همچون کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی و ریسک‌های مقوله آموزش مانند کامل نبودن تقویم آموزشی و یا عدم برگزاری به موقع دوره‌ها که در جدول ۴ بیان شده است، شناسایی شده‌اند [۱۰، ۳۶ و ۱۱]. بنابراین این ریسک‌ها همسو با مقالات ذکر شده می‌باشند، اما ریسک‌های مربوط به مفهوم بازنشستگی (برای مثال

عدم اجرای مناسب قوانین و مقررات در بازنشستگی، تفاوت زیاد حقوق بازنشستگی و شاغل بودن، خروج تجربه و مهارت بدون ثبت تجربه (انتقال))، مسائل جسمانی (مانند: مشکلات جسمانی ناشی از پشت میزنشینی و کار با کامپیوتر)، پوشش ندادن کلیه نیازسنجی‌های با اولویت / محدودیت بودجه و یا عدم برنامه‌ریزی / به موقع نبودن تدوین تقویم که مربوط به مفهوم تهیه برنامه / تقویم آموزشی است، در مقاله حاضر شناسایی شده‌اند. از طرف دیگر ریسک‌هایی همچون دیدگاه کارکنان نسبت به واحد منابع انسانی که می‌تواند در اثر عدم تعامل سازنده کارکنان با این واحد و یا عدم ادراک نقش منابع انسانی در بهره‌ورتر کردن سازمان ایجاد شود، در این مقاله شناسایی نشده است؛ زیرا بررسی‌ها و مطالعات میدانی نشان می‌دهد که ارتباط مؤثر و پویایی بین کارمندان با این واحد برقرار است، همچنین نظرها و دیدگاه‌های افراد به واحد منابع انسانی منتقل و در تصمیم‌ها تا حد مطلوبی استفاده می‌شود. در نتیجه این ریسک با مقاله قلی‌پور و ابراهیمی (۱۳۹۵) غیرهمسو بوده و در این مقاله استفاده نشده است [۳۶].

لنگنیک‌ها و همکاران (۲۰۱۱) و بردوئل و همکاران (۲۰۱۴) در مقاله‌های خود به این نتیجه رسیدند که سیاست‌ها و عملکردهای منابع انسانی در سیستم مدیریت منابع انسانی می‌تواند نگرش و رفتارهای کارمندان را تحت تأثیر قرار دهند و منجر به تاب‌آوری سازمان و تقویت عملکرد منابع انسانی شوند [۴۰ و ۴۱]. همچنین نتایج مقاله کوک و همکاران (۲۰۱۶) نشان داد که سیستم کاری با عملکرد و کارایی بالا بر تاب‌آوری و تعامل کارکنان با یکدیگر تأثیر مثبتی دارد [۲۸]. از طرفی در مقالات برانیکی و همکاران (۲۰۱۶) و کونتر و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی ارتباط بین تاب‌آوری فرد و سازمان پرداخته‌اند که نتایج آنها نشان داد تاب‌آوری فرد بر تاب‌آوری سازمان تأثیرگذار است [۴۲ و ۴۳]. در واقع مطالعه‌ها نشان دادند تاب‌آوری سازمان، چابکی سیستم را نشان می‌دهد که برای رشد و توسعه در شرایط چالش‌برانگیز ضروری است [۴۳]. از این رو با بررسی مطالعه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که برای موفقیت سازمان و بهره‌ورتر کردن آن لازم است به منابع انسانی توجه ویژه‌ای شود و برای تاب‌آور کردن سازمان نیاز است که ابتدا منابع انسانی آن سازمان تاب‌آور شوند تا بتوان همچنان در شرایط آشفته و پیچیده شرایط مطلوب خود را حفظ کرد.

بنابراین نتایج پژوهش حاضر که به ارائه راهبرد برای مدیریت ریسک‌ها پرداخته، همپوشانی با مطالعات بیان شده دارد و نشان می‌دهد که توجه به ریسک‌ها و در نظر گرفتن راهبرد برای پیشگیری از وقوع آنها و یا در صورت وقوع، استفاده از راهبردهایی که بتواند منابع انسانی را به شرایط پیش از وقوع ریسک و حتی مطلوب‌تر از آن بازگرداند، تأثیرات مطلوبی بر تاب‌آوری منابع انسانی و در نتیجه تاب‌آوری سازمان دارد که این مورد را از عدد تاب‌آوری به‌دست آمده برای پس از وقوع ریسک و مقایسه آن با عدد به‌دست آمده پیش از وقوع ریسک نیز می‌توان دریافت.

در نهایت نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین ریسک‌هایی که این سازمان با آن روبه‌روست عبارت است از: عدم رضایت شغلی کارمندان، خروج تجربه و مهارت بدون ثبت آن و ابتلای کارمندان به بیماری بلندمدت؛ که برای هر کدام از آنها راهبردهای قبل و بعد از وقوع ریسک ارائه شد. همچنین عدد تاب‌آوری برای این سازمان برای حالت قبل از ریسک ۰٫۶۶ و برای بعد از ریسک ۰٫۸۴ به‌دست آمد که نشان‌دهنده آن است که بخش منابع انسانی این سازمان توجه لازم به رخدادهای ریسک برای برگشت به حالت قبل از وقوع و حتی بهتر از آن را تا حد مطلوبی داراست.

۵-۲- پیشنهادها

در نهایت می‌توان به این سازمان پیشنهاد کرد که به‌منظور پیشگیری از انصراف افراد استخدام شده، استخدام‌کنندگان علاوه بر بررسی دانش و مهارت افراد، ثبات کاری و وفاداری آنها به سازمان را نیز بررسی کنند. برای بررسی ثبات کار افراد می‌توان از رزومه و سابقه کاری آنها در گذشته و مدت زمان تعهد آنها به سازمان‌ها استفاده کرد. اگر کارمندانی با ویژگی‌های تمایل کمتر به ترک کار، درجه مشارکت بالا و احساس تعلق زیاد به سازمان را به‌هنگام جذب بتوان شناسایی کرد، احتمال بیشتری برای استخدام کارمندان باثبات وجود دارد.

برای مقابله با کمبود مهارت‌های شرایط احراز شغلی یکی از راهبردهایی که مطرح شد، برگزاری دوره‌های آموزشی بود. بررسی‌های میدانی این سازمان نشان می‌دهد که هر فرد در سال باید ۹۰ ساعت آموزش ببیند و با در نظر گرفتن این ۹۰ ساعت و زمان‌های آموزش هر

دوره، دوره‌هایی را که خواهان آموزش در سال آینده است، انتخاب کند؛ اما در برخی موارد دیده می‌شود که تعداد ساعت‌ها برای یک دوره آموزشی متناسب با محتوا و حجم آن دوره نیست و کارمندان خواهان آموزش با تعداد ساعت‌های بیشتری هستند تا بتوانند کامل به موضوع اشراف پیدا کنند. از این رو پیشنهاد می‌شود که ضمن نظرخواهی از افراد درباره دوره‌های آموزشی، در مورد تعداد ساعت‌هایی که خواهان آموزش برای آن دوره هستند، نیز بررسی انجام شود. همچنین یکی از مواردی که در بحث آموزش در این سازمان کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد برگزاری جلسه‌ها به منظور تبادل تجربه‌ها است که پیشنهاد می‌شود تا این اتفاق رخ دهد.

پژوهش حاضر مربوط به شناسایی ریسک‌های منابع انسانی در سطح کارمندان و مدیران میانی بود. از این رو پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده ریسک‌هایی که ممکن است برای مدیر ارشد و فرایندهایی که به طور انحصار مربوط به ایشان است (مانند مدیریت راهبردی) رخ دهد، شناسایی و راهبردهایی برای کنترل و مدیریت آنها مطرح شوند و تأثیر تاب‌آوری مدیر بر کارمندان مشخص شود. همچنین در این پژوهش ریسک‌ها مستقل از یکدیگر شناسایی شده‌اند. از این رو پیشنهاد می‌شود تا در پژوهش‌های آینده به شناخت روابط بین این ریسک‌ها و ساخت یک مدل ساختاری با تحلیل تأثیر متقابل بین آنها با روشی همچون مدلسازی ساختاری تفسیری^۱ پرداخته شود.

۵-۳- محدودیت‌های پژوهش

به علت محرمانگی اطلاعات، اجازه انتشار نام سازمان بررسی شده از طرف کمیته واگذاری اطلاعات داده نشد.

۶- فهرست منابع

- [1] Xuecai, X., & Deyong, G. "Human factors risk assessment and management: process safety in engineering", *Process safety and environmental protection*, 113, (2018), pp. 467-482.
- [2] Boada-Cuerva, M., Trullen, J., & Valverde, M. "Top management: the missing stakeholder in the HRM literature", *The International Journal of human resource management*, 30 (1), (2019), pp. 63-95.
- [3] Roumpi, D., Magrizos, S., & Nicolopoulou, K. "Virtuous circle: Human capital and human resource management in social enterprises", *Human resource management*, 59(5), (2019), pp. 1-21.
- [4] Becker, K., & Smidt, M. "A risk perspective on human resource management: A review and directions for future research", *Human Resource Management Review*, 26(2), (2016), pp. 149-165.
- [5] Albrecht, S L., Bakker, A B., Gruman, J A., Macey, W H., & Saks, A M. "Employee engagement, human resource management practices and competitive advantage", *Journal of organizational effectiveness: People and Performance*, 2(1), (2015), pp. 7-35.
- [6] Biron, M., De Cieri, H., ... & Sun, J. M. "Structuring for innovative responses to human resource challenges: A skunk works approach", *Human Resource Management Review*, (2020).
- [7] Bombiak, E. "Assessment of scope of implementation of the human resource risk management", *Zeszyty Naukowe*, (2018), pp. 35-48.
- [8] Mitrofanova, A., Mitrofanova, E., Konovalova, V., & Ashurbekov, R. "Human resource risk management in organization: methodological aspect", *Advances in Economics, Business and Management Research*, 38, (2017), pp. 699-705.
- [9] Bombiak, E. "Human resources risk as an aspect of human resources management in turbulent environments", *Management and Leadership*, (2017), pp. 121-132.

[۱۰] ابراهیمی، ا و قلی‌پور، آ. "گونه‌شناسی ریسک‌های منابع انسانی بر اساس نقاط مرجع استراتژیک: کاربرد رویکرد کیفی"، پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی، دوره ۶، شماره ۲، (۱۳۹۵)، صص ۱-۲۶.

[۱۱] ابراهیمی، ا؛ قلی‌پور، آ؛ مقیمی، سید م و قالیباف اصل، ح. "تحلیل و سنجش ریسک‌های منابع انسانی با به‌کارگیری تکنیک دیمتل فازی و مشابهت فازی"، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۵، شماره ۱، (۱۳۹۶)، صص ۱-۲۳.

[۱۲] موسوی، سید ن؛ شریعت‌نژاد، ع و ساعدی، ع. "طراحی مدل مدیریت ریسک منابع انسانی در سازمان‌های دولتی با استفاده از نظریه داده‌بنیاد"، فصلنامه مطالعات انسانی، سال ۸، شماره ۲۸، (۱۳۹۷)، صص ۱۴۲-۱۲۱.

- [13] Noroozi, A., Mokhtari, H., Bagherpour, M., & Sajadi, S. J. "A probabilistic portfolio budget allocation problem with CPI index under risk", *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33(4), (2016), pp. 236-246.
- [14] Meyer, M., Roodt, G., & Robbins, M. "Human resources risk management: Governing people risks for improved performance", *SA Journal of human resource management*, 9(1), (2011), pp. 1-12.
- [15] Ernst, Y. Global Human Resources Risk: from the danger zone to value zone. <http://www.corporate-leaders.com/index.cfm/page:hr-leaders/id:ernst-young-study-shows-hr-risk-among-global-executives-top-concerns>, (2008).
- [16] KOÇ, M., Fedai ÇAVUŞ, M., & Saraçoğlu, T. "Human Resource Management Practices, Job Satisfaction and Organizational Commitment", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(9), (2014), pp. 178-190.
- [17] Huang, W., Sun, Q., Guan, X., & Peng, Sh. "Human resource risk identification and prevention", *Control and systems engineering*, (2017), pp. 16-21.
- [18] Fedotova, M A., Tikhonov, A I., & Novikov, S V. "Estimating the Effectiveness of Personnel Management at Aviation Enterprises", *Russian Engineering Research*, 38(6), (2018), pp. 466-468.
- [19] Thomsen, T N., & Skærbæk, P. "The performativity of risk management frameworks and technologies: The translation of uncertainties into pure and impure risks", *Accounting, Organizations and Society*, 67, (2018), pp. 20-33.
- [20] International Organization for Standardization (ISO), ISO 31000:2018 Risk Management – principles and guidelines. <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:31000:ed-2:v1:en>.
- [21] Zegordi, S H., Rezaee Nik, E., & Nazari, A. "Power Plant Project Risk Assessment Using a Fuzzy-ANP and Fuzzy-TOPSIS Method", *International Journal of Engineering*, 25(2), (2012), pp. 107-120.
- [22] Dionne, G. "Risk management: history, definition and critique", *Risk Management and Insurance Review*, 16(2), (2013), pp. 147-166.
- [23] Kauppi, K., Longoni, A., Caniato, F., & Kuula, M. "Managing country disruption risks and improving operational performance: risk

- management along integrated supply chains", *International Journal of Production Economics*, 182, (2016), pp. 484–495.
- [24] Anaraki-Ardakani, D., & Ganjali, A. "Human Resource Risk Management", *Applied mathematics in Engineering, Management and Technology*, 2(6), (2014), pp. 129-142.
- [25] Cooper, C L., Liu, Y., & Tarba, Sh Y. "Resilience, HRM practices and impact on organizational performance and employee well-being", *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), (2014), pp. 2466-2471.
- [26] Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlot, R., & Rubin, G. J. What do we mean by "Community resilience"? A systematic literature review of how it is defined in the literature. <http://currents.plos.org/disasters/article/what-do-we-mean-by-community-resilience-a-systematic-literature-review-of-how-it-is-defined-in-the-literature/>, (2017).
- [27] Kantur, D., & Iseri-Say, A. "Measuring organizational resilience: a scale development, Journal of Business", *Economics & Finance*, 4(3), (2015), pp. 456-472.
- [28] Cooke, F L., Cooper, B., Bartram, T., Wang, J., & Mei, H. "Mapping the relationships between high-performance work systems, employee resilience and engagement: a study of the banking industry in China", *The International Journal of Human Resource Management*, 30(8), (2016), pp. 1-22.
- [29] Ho, M., Teo, S T T., Bentley, T., Verreyne, M L., & Galvin, P. "Organizational resilience and the challenge for human resource management: conceptualizations and frameworks for theory and practice", (2014), pp. 1-8.
- [30] Branicki, L., Steyer, V., & Sullivan-Taylor, B. "Why resilience managers aren't resilient, and what human resource management can do about it", *The International Journal of Human Resource Management*, 30(8), (2016), pp. 1-26.
- [31] Bouaziz, F., & Smaoui Hachicha, Z. "Strategic human resource management practices and organizational resilience", *Journal of Management Development*, 37(7), (2018), pp. 1-16.
- [32] Lim, D. H., Hur, H., Ho, Y., Yoo, S., & Yoon, S. W. "Workforce resilience: integrative review for human resource development", *Performance improvement quarterly*, (2019), pp. 1-25.
- [33] Kooij, D. T. A. M., Jansen, P. G. W., Dijkers, J. S. E., & de Lange, A. H. "Managing aging workers: a mixed methods study on bundles of HR practices for aging workers", *The International Journal of Human Resource Management*, 25(15), (2014), pp. 2192–2212.

- [34] Yu, G., & Park, J. "The effect of downsizing on the financial performance and employee productivity of Korean firms", *International Journal of Manpower*, 27(3), (2006), pp. 230–250.
- [35] Ferrie, J. E., Shipley, M. J., Stansfeld, S. A., & Marmot, M. J. "Effects of chronic job insecurity and change in job security on self reported health, minor psychiatric morbidity, physiological measures, and health related behaviours in British civil servants: the Whitehall II study", *Journal of Epidemiology & Community Health*, 56(6), (2002), pp. 450–454.
- [۳۶] قلی‌پور، آ و ابراهیمی، ا. "مدیریت ریسک منابع انسانی: کاربرد رویکرد آمیخته"، *پژوهش‌های مدیریت عمومی*، سال ۹، شماره ۳۲، (۱۳۹۵)، صص ۹۶–۷۳.
- [37] Mojibian, M., Jafari Nodoushan, R., Shekari, H., Salmani, Z., Heidari, M., & Mihanpour, H. "The Role of Human Resources Management in Risk and Safety Management of Patient (Case study: Dr. Mojibian Hospital, Yazd)", *Journal of community health research*, 6(4), (2017), pp. 229-39.
- [38] Jafari, M J., Jafari Nodoushan, R., Shirali, Gh A., Khodakarim, S., & Khademi Zare, H. "Indicators of organizational resilience in critical sociotechnical systems: A qualitative study for the refinery complex", *Health Scope*, 7(3):e14134, (2018).
- [۳۹] روانستان، ک؛ آقاجانی، ح؛ صفایی قادیکلایی، ع و یحیی زاده‌فر، م. "تعیین راهبردها و عدد تاب‌آوری زنجیره تأمین ایران خودرو"، *پژوهش‌های مدیریت راهبردی*، سال ۲۳، شماره ۶۶، (۱۳۹۶)، صص ۵۶–۳۵.
- [40] Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. "Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management", *Human Resource Management Review*, 21(3), (2011), pp. 243–255.
- [41] Bardoel, E. A., Pettit, T. M., De Cieri, H., & McMillan, L. "Employee resilience: an emerging challenge for HRM", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 52(3), (2014), pp. 279–297.
- [42] Branicki, L., Steyer, V., & Sullivan-Taylor, B. "Why resilience managers aren't resilient, and what human resource management can do about it", *The International Journal of Human Resource Management*, (2016), pp. 1–26.
- [43] Kuntz, Joana R. C., Malinen, S., & Näswall, K. "Employee resilience: Directions for resilience development", *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 69(3), (2017), pp. 223-242.